

EURÓPSKA ETNOLÓGIA: NOVÁ VEDA PRE „NOVÝ“ SVET?¹

PETER NIEDERMÜLLER

Univ. Prof. Dr. Peter Niedermüller, Humboldt-Universität zu Berlin, Institut für Europäische Ethnologie, Schiffbauerdamm 19, D-10117 Berlin, Nemecko

In this paper I will describe very shortly some of the most crucial social and theoretical factors challenging fundamentally the former theoretical and methodological arrangements of European ethnology. After that I will argue for new theoretical frames for this field and I will try to elaborate some thesis and ideas in order to show possibilities and chances of a renewed European ethnology.

Kľúčové slová: európska etnológia, teória, metodológia

Key words: European ethnology, theory, methodology

Clifford Geertz, veľký a tak často kritizovaný novátor v oblasti teórie modernej kultúrnej antropológie sa v jednej zo svojich esejí z roku 1983 zamýšľal nad tým, ako sa kvôli sociálnej zmene v 70-tych a 80-tych rokoch zmenil i spôsob rozmýšľania a písania o sociálnych procesoch a formách kultúrnej reprezentácie v rámci kultúrnej antropológie. V spomínanej eseji píše o tom, že to, čo sa dialo začiatkom 80-tych rokov, nebola len jedna z mnohých parciálnych premien v konkrétnej spomínanej oblasti vedeckého výskumu, ale že v tomto prípade išlo o principiálne a zásadné zmeny: „What we are seeing is not just another redrawing of the cultural map - the moving of a few disputed borders, the marking of some more picturesque mountain lakes - but an alteration of the principles of mapping. Something is happening to the way we think about the way we think.“² „Something is happening“, napísal Geertz a tento pocit odvtedy veľmi významne ovplyvňuje teórie rôznych vedeckých disciplín, ktoré sa zaoberajú štúdiom spoločnosti a kultúry. Znovu a znovu sa vynára otázka, či je vôbec možné pomocou teoretického a metodologického inštrumentária moderných kultúrnych a sociálnych vied teoreticky uchopiť dnešný „globálny“, „postmoderný“, „postindustriálny“, „neskoromoderný“, „postsocialistický“

svet. Početní vedci a vedkyne sa prikláňajú k názoru - „diagnóze“ Ulricha Becka, podľa ktorého „die Soziologie nach dem Ende des kalten Krieges neu erfunden werden“ müsse (po konci studenej vojny musí byť sociológia definovaná nanovo)³ a podporujú zásadnú inováciu aj v rámci vlastných vedných disciplín, keďže – podľa ich vlastných slov – „moderná“ veda nie je schopná vytvárať poznatky o „postmodernej“ spoločnosti. Vo všetkých diskusiách, ktoré sa týkajú súčasnej situácie do popredia jednoznačne a evidentne vystupujú znaky prenikavých zmien moderny samotnej: moderna sa skutočne od základov zmenila – tak na Západe ako na Východe, ale nejde tu o ukončený proces, práve naopak: všetko je v pohybe a v plynutí času. Času, v ktorom žijeme a v ktorom sa všetko, i doposiaľ zdanlivo nemenné politické hranice, sociálne kategórie a kultúrne koncepty – skrátka celá konvenčná kultúrna a sociálna oblasť moderny - sa zlieva, stáva sa nejasnou a neistou. To ešte ale nemusí znamenať, že moderna je úplne mŕtva, ale môžeme povedať, že leží v agónii. O tom svedčia módne kategórie ako „neskorá“ či „post-“. Pojmy „neskorá“ či „postmoderna“ neoznačujú novú historickú epochu a nový začiatok, skôr naznačujú akúsi zmes kontinuita a prelomov, naznačujú, že v tomto prípade ide o jednu z tých hraničných situácií v dejinách, ktorá je charakterizovaná existenciou viacerých „vývojových stupňov“ v rovnakom čase (Gleichzeitigkeit sozialer und kultureller Ungleichzeitigkeiten).

V tomto článku sa ale nezaobieram historickou a sociálnou zmenou, ktoré viedli ku spomínanej „druhej moderne“ či „neskorej moderne“. Skôr sa zaoberám otázkou, čo všetko môže tento vývoj znamenať pre našu vednú disciplínu, ako sa rozsiahle politické a spoločenské transformácie minulého storočia dotkli (európskej) etnológie a do akej miery ju modifikovali. Je skutočne nutné kriticky zvážiť platnosť, či dokonca nanovo koncipovať princípy nášho odboru, to znamená naše oblasti výskumu, metodologické prístupy, teoretické modely a orientácie? Musíme európsku etnológiu nanovo „vynájsť“, pretože neskorá moderna azda potrebuje podstatne inú etnológiu? Alebo sa musí táto európska etnológia „len“ teoreticky a metodologicky nanovo orientovať a vyvinúť nové perspektívy?

Skôr ako sa pustíme do hľadania odpovedí na všetky tieto otázky, musíme čeliť celkom inému problému – a síce otázke o akom odbore je tu vlastne reč? Koniec koncov zdá sa, že „európska etnológia“ je často len akýmsi názvom alebo *označením (label)* - a ešte k tomu s mnohými rozdielnymi význammi – pre mnohotvárnny odbor s mnohými vrstvami, pre odbor, za ktorým sa v jednotlivých európskych krajinách skrývajú rôzne „národné“ dejiny vzniku a vývoja a teoretické orientácie.⁴ Zdá sa, že názor, že „európska etnológia“ je označenie pre nejaký „zberný priečinok“ („Sammelfach“), ktorý nemá žiaden koherentný a integrujúci teoretický rámec, ale predstavuje skôr farebnú zmes národopisných, kulturologických a čiastočne kultúrno-antropologických výskumov⁵, nie je vôbec taký scestný. Možno teda po tom, čo sme povedali, hovoriť o európskej etnológii ako takej, nemali by sme radšej používať plurál, hovoriť o európskych etnológiách? Potom by sme sa asi mali aj pýtať, či má európska etnológia naozaj vlastný, špecifický – teoretický a metodologický – profil (ktorý by sme teraz mali meniť a nanovo zvážiť). Alebo inak: označuje pojem „európska etnológia“ „novú vedu“ v zmysle Maxa Webera, ktorá je schopná formulovať nové otázky a poskytnúť nové teoretické perspektívy, alebo predstavuje len nové označenie (*label*) pre staré ponímanie problémov „jednoduchú výmenu etikiet“?⁶ Orvar Löfgren má síce pravdu, keď konštatuje: „We are sometimes misled into believing that there is some system behind the division of labour among the various disciplines in the humanities and social sciences. Yet most of these subjects were created by chance conditions and momentary situations in the past. There are interesting differences from country to country and from university to university.”⁷ – ponúka sa tu ale otázka, čo to môže znamenať pre vedu, ak sa pod jej hlavičkou robí výskum, ktorý je taký rozdielny a nezriedka teoreticky

veľmi odlišný. Skutočnosť, že sa v rámci európskej etnológie dá robiť prakticky hocičo – teoreticky aj tematicky - vedie po prvé k tomu, že tento pojem nemá analytickú a teoretickú presnosť. Na druhej strane je zrejmé, že rôznorodému odboru neprináleží žiadna „kognitívna identita“ (Wolf Lepenies), a tak tu jestvujú celkom rozdielne výskumné terény, ktoré spolu majú pramálo spoločného. Existujú síce pozoruhodné pokusy, ktoré práve túto „zmes“ vyzdvihujú ako konštitutívnu silu odboru⁸, ale myslím si, že by i v európskej etnológii – tak ako je to aj vo všetkých iných kultúrnych a sociálnych vedách – mal jestvovať pevný teoretický a metodologický rámec, ktorý by našu vednú disciplínu napriek teoretickým a národným rozdielom držal pohromade, resp. poskytol jej pevnú pozíciu v rámci kultúrnych a sociálnych vied.⁹

V tomto príspevku by som rád podporil názor, podľa ktorého sa má „európska etnológia“ vnímať ako skutočne *nová* vedecká perspektíva, ktorá sa vyvíja a etabluje paralelne s rozpadom moderny, nielen ako jednoducho ľubovoľné nové meno pre nejakú oblasť vedeckého výskumu. V tomto zmysle by potom nebola produktom moderny – ako národopis alebo kultúrna a sociálna antropológia - ale dieťaťom „radikalizujúcej sa moderny“, ktorú by sme mali hodnotiť ako historickú a spoločenskú fázu prechodu. Európsku etnológiu by som zároveň označil za vedu, ktorá sa nutne musí zaoberať práve týmto prechodným obdobím, t.j. monohvrstvovým a rozsiahlym transformačným procesom; obdobím, v ktorom existujú súčasne moderna a neskorá moderna, „prvá“ a „druhá“ moderna a v ktorej moderné a neskoromoderné kategórie, koncepty, predstavy a pojmy existujú a pôsobia vedľa seba. A že to nie je žiaden subjektívny dojem resp. žiaden význam „pritiahnutý za vlasy“, sa ukazuje v tom, že výskumy a teoretické prístupy európskej etnológie túto „súčasnosť nesúčasného“ („Gleichzeitigkeit der Ungleichzeitigkeiten“), túto „synchronnosť“ rozličných „dôb modernity“ („Modernitätszeiten“) presne odzrkadľujú. Náš odbor aj v minulosti presne odzrkadľoval históriu svojho vzniku, ktorá zanechala viaceré „stopy“ rozličných teoretických tradícií. A aj keď je bežné – najmä v nemecky hovoriacich krajinách – európsku etnológiu spájať len s jednou tradíciou, a síce s tradíciou národopisu a redukovať tak európsku etnológiu na modernizovanú verziu národopisu, vidí sa mi táto interpretácia príliš tesná. Rád by som preto predstavil niekoľko pripomienok k oným teoretickým kritériám a znakom, ktoré umožňujú definovať európsku etnológiu ako novú perspektívu, a nie iba ako modernizovaný národopis. Napokon hovoriť o európskej etnológii má zmysel len vtedy, ak sa podarí – na základe viacerých a rozličných tradícií - vytvoriť jej vlastný teoretický rámec.

Prehľadný náčrt dejín vednej disciplíny – nie je cieľom môjho príspevku, preto ho vynechám – by zreteľne ukázal, že sa európska etnológia pokúša etablovať na poli, kde existujú a aktívne pracujú už iné vedecké smery, vedné tradície a teoretické perspektívy. Ak je to tak, mali by sme popremýšľať, či európska etnológia dokáže to, o čo sa iné vedné disciplíny len pokúšajú. Má šancu nájsť osobitý, špecifický pohľad? Inak povedané: európska etnológia sa musí teoreticky i metodologicky obhájiť či legitimovať. Jeden takýto pokus o obhajobu som už spomenul – ide o vyššie krátko spomenuté ponímanie, podľa ktorého by európska etnológia mala byť modernizovanou pokračovateľkou národopisného bádania. Myslím si, že by bolo dobré prehodnotiť, či nejestvujú i iné možnosti, ako by sa mohol horizont nášho bádania rozšíriť – čím ale cez národopis definovanú európsku etnológiu nechcem celkom zavrhnúť. Ide mi skôr o to, nájsť také teoretické záchytné body a metodologicke prístupy, ktoré by umožnili vypracovať teoretickú alternatívu v rámci odboru samotného. V tomto zmysle sa v nasledujúcom texte pokúsim načrtnúť niektoré perspektívy, ktoré smerujú k alternatívne teoretickému rámcu európskej etnológie.

Teoretický rámec a jeho podmienky v európskej etnológii nemožno dôkladne priblížiť v krátkom príspevku, aj keď sa niektoré tendencie a perspektívy zdajú byť pomerne jasné. Nanovo

sformulovaná teória európskej etnológie by mohla vychádzať z nasledovných centrálnych perspektív, ktoré ju odlišujú od iných vedných disciplín:

(a) európska etnológia skúma *komplexné* spoločnosti, svoje výskumy robí výlučne v týchto komplexných spoločnostiach;

(b) európska etnológia sa vo svojich výskumoch koncentruje na *vlastnú* spoločnosť;

(c) európska etnológia vždy vychádza zo súčasnosti, neobmedzuje sa však len na ňu: skúma „širšiu súčasnosť“;

(d) európska etnológia sa vo svojich výskumoch zameriava na *kultúrne konštrukcie* (neskoro)moderných spoločností, na účinnosť, funkciu a zmeny kultúrnych konceptov a na sociokultúrnu logiku *lokálnych svetov*;

(e) európska etnológia pracuje – z hľadiska metodológie – *etnograficky a analyticky*.

Pokoje by sa dalo namietat', že niektoré z týchto perspektív charakterizujú rovnako aj iné oblasti výskumu – a iste to tak aj môže byť. Ale za podstatný rozdiel považujem fakt, že v prípade európskej etnológie nejde o jednotlivé perspektívy či aspekty, ale o konštitutívne a reflexívne prepojenie tejto teoretickej dimenzie. Chápem teda európsku etnológiu ako sumu, či ešte lepšie: ako „produkt“ týchto perspektív a teda ako disciplínu, ktorá sa kryštalizuje medzi týmito perspektívami v ich rôznorodých reflexívnych pomeroch. Inak povedané, ide o tie princípy, ktoré vo svojom súzvuku, vo vzájomnom prepojení konštruujú celé vedecké pole, resp. jeho teoretický rámec a zároveň reflektujú zmeny a transformácie (neskoro)modernej spoločnosti.

Samozrejme nie je možné rozvíjať teóriu bez praktickej stránky výskumu, a tak musím vychádzať z toho, čo sa dnes v tomto odbore robí – nezávisle na tom, ako rozdielne a divergentné výskumy sú. Keď si ale lepšie posvietime na túto „pestrú“ prax výskumov európskej etnológie, na to, čo európski etnológovia a etnologičky v súčasnosti konkrétne robia, musíme prísť k záveru, že naša disciplína považuje za výskumný objekt predovšetkým vlastnú spoločnosť. Možno dokonca povedať, že zaoberanie sa vlastnou spoločnosťou patri ku konštitutívnym znakom tohto odboru – aj keď výraz „vlastný“ nás opäť odkazuje na rôzne sémantické a teoretické kontexty. V zásade možno etnologické výskumy vlastnej spoločnosti považovať za *auto-anthropology*, teda za etnologicky resp. antropologický výskum, ktorý je prevádzaný v kontexte, ktorý vyprodukoval i etnológiu samotnú.¹⁰ Tento kontext môže však nadobúdať rôzne významy. „Vlastná spoločnosť“ môže na jednej strane znamenať vlastnú *národnú* spoločnosť etnológa/etnologičky – Rakúšania skúmajú v Rakúsku, Nemci v Nemecku a Maďari v Maďarsku. V tomto ponímaní je európska etnológia opäť národne „ukotvená“ a národopisné dedičstvo odboru preráža jasne do popredia (čo nutne vedie ku konceptu etnológie ako modernizovanému národopisu, ktorý som spomínal vyššie). Na druhej strane môže „vlastná spoločnosť“ znamenať miesta, priestory a spoločnosti, v ktorých výskumník/čka práve žije a skúma miestne témy a konflikty, ktoré ovplyvňujú *sociálny* život v týchto miestach, priestoroch a spoločnostiach. Napokon sa dá pojem „vlastná spoločnosť“ rozšíriť na celú Európu, na európsku (neskorú) modernu, na spoločnú komplexnosť (neskoro)moderných spoločností, kde „európsky“ neznamená geografické označenie, ale odkazuje na horizont, na „pôvod nášho myslenia“ (Konrad Köstlin). Tento horizont predstavuje spoločný menovateľ európskej (neskorej) moderny, v rámci ktorej európska etnológia nachádza svoje objekty výskumu.

Potom tu „vlastná spoločnosť“ neznamená krajinu či miesto, v ktorom sa robí výskum, ale poukazuje na lokálne alebo regionálne reprezentácie tohto širšieho konceptuálneho a kultúrneho horizontu. Európa teda nepredstavuje geografické miesto, kde sa robia etnologické výskumy, ale reprezentuje komplexne moderné spoločnosti ako produkty spoločného a v podstatných črtách homogénneho modernizačného procesu. Inými slovami: i napriek všetkým vývojovým a

regionálnym odlišnostiam, skúmajú európski etnológovia a etnologičky ten istý historický a sociokultúrny kontext – presne ten kontext, z ktorého sami pochádzajú, v rámci ktorého boli socializovaní, v ktorom sami žijú a v ktorom sú, rovnako ako tí, ktorých skúmajú, v rovnakej miere doma.

Ak je to ale tak, tak musíme najskôr zodpovedať otázku, ktorú položila Marilyn Strathern „how one *knows* when one is at home“, lebo: „The grounds of familiarity and distance are shifting one.“¹¹ Táto otázka otvára ďalšie zorné pole, keďže vlastná spoločnosť v tomto prípade nepredstavuje konkrétne miesto, ale úroveň vedomostí a kultúrnu bezprostrednosť resp. cudzorodosť, ktorá je závislá od situácie a reflexívnych perspektív vnímania. Táto otázka je spojená s principiálnym problémom európskej etnológie: ako je možné naplniť nejakým významom a teoreticky spracovať kultúrnu cudzorodosť a sociálne diferencie, keď sa etnologické výskumy robia v rámci vlastnej spoločnosti? Možno by sme sa mohli ešte spýtať, či takéto ponímanie problému hrá vôbec nejakú rolu v rámci európskej etnológie, ale to by samozrejme bola len otázka rečnícka. Početné výskumy, ktoré sa zaoberajú etnikom, migráciami, národnostnými menšinami, urbánnymi subkultúrami alebo rodovými vzťahmi jasne ukazujú, že takéto ponímanie resp. oblasť výskumu v rôznych formách hrá v európskej etnológii podstatnú úlohu. Zároveň však existuje veľmi málo štúdií, ktoré sa zaoberajú problémom, ako sa teoreticky vysporiadať s kultúrnou rozdielnosťou v európskej etnológii.

Mohli by sme vychádzať z predpokladu, že európska etnológia by jednoducho mohla prebrať teórie a teoretické inštrumentárium, ktoré vytvorila kultúrna a sociálna antropológia pri riešení problémov spojených s kultúrnou cudzorodosťou a diferenciami – je to názor nie tak celkom nesprávny, avšak spojený s množstvom problémov. Vynára sa totiž otázka, či je vôbec možné aplikovať teórie kultúrnej a sociálnej antropológie, ktoré vznikli v úplne inom kontexte, priamo na európsku etnológiu. Pochybnosti sa zdajú byť práve v tomto konkrétnom prípade celkom na mieste. Celý rad sociálno-vedeckých a kultúrno-antropologických štúdií, ktoré vznikli v posledných rokoch jasne ukázal, že kultúrna i sociálna príslušnosť sa v neskoromoderných spoločnostiach vytvára, inscenuje a reprezentuje podstatne inak, ako to bolo v moderných spoločnostiach. Je celkom zřejmé, že v dnešnom mobilnom a globálnom svete sa stierajú historicky skonštruované hranice medzi vlastným a cudzím, že sa menia, vzájomne prekrývajú a splyývajú, a tak sa stáva stará otázka, ktorá bola skoncipovaná v rámci národných štátov: kto resp. čo je cudzie v nejakej spoločnosti nepotrebnou, stráca z etnologickej perspektívy svoje opodstatnenie a význam: kultúrnu cudzorodosť a diferencie môžeme analyzovať a interpretovať už len vzhľadom na danú konkrétnu situáciu. Keď sa však veci majú takto, musíme predsa zmeniť i našu výskumnú perspektívu – potom sa nesmieme koncentrovať jednoducho len na „cudzie“ etnické skupiny, národnostné menšiny alebo migrantov, ale musíme otázku, ktorú položila Strathern, vzťahovať i sami na seba: ako si môžeme byť my etnológovia a etnologičky istí, že sme „doma“, že svoje výskumy robíme „doma“ – a myslím, že nie je treba ešte raz zdôrazňovať, že „doma“ sa neviaže ku konkrétnemu miestu, ale k úrovni vedomostí.

Úroveň vedomostí, poznatkov by sme mohli charakterizovať ako účinkovanie akejsi dvojitej logiky – čo skutočne umožňuje pripísať európskej etnológii prirodzene špecifickú výskumnú situáciu resp. tvorbu teórie. Musíme vychádzať z toho, že v európskej etnológii každý výskumník a výskumníčka pozná miesto, resp. spoločnosť, ktoré skúma. V tomto prípade však nejde o odborné, encyklopedické alebo etnologické poznatky: poznanie miesta, spoločnosti je založené na vlastných – od výskumu samotného nezávislých – sociálnych skúsenosti etnológa/etnologičky, ktoré získal ako „sociálna bytosť“. Preto majú skúmaní a výskumníci spoločný svetonázor (*world view*), spoločné – i keď samozrejme nie homogénne - vedomosti (*commonsense under-*

standing), ktoré do istej miery vytvárajú rámec výskumov v európskej etnológii. Inak povedané: každý výskum v rámci európskej etnológie sa zakladá na kognitívnom predpoklade, že výskumník/výskumníčka zdieľa s „domorodcami“ podstatnú časť jeho/jej ne-etnologickej sumy vedomostí, sociálnych a morálnych záväzkov, čo nemôže a ani nechce skrývať. Suma spoločných vedomostí v svetonázore a vedení/vedomostiach nemá národný podtón a preto ani nemôže byť interpretovaná v národnom rámci – ide skôr o spoločné „kognitívne vedenie“, ktoré bolo vyprodukované počas moderny a modernou samotnou, a preto ďaleko presahujú národné osobitosti. Ak sa na to pozeráme takto, naše výskumy síce môžeme robiť a aj robíme na rôznych miestach - Berlín, portugalská dedina či rumunské malomesto, majú však spoločný kognitívny a historický rámec, ktorý bol vyprodukovaný európskou modernou. Nachádzame sa tak do istej miery nutne v dvojito- reflexívnej situácii – Marilyn Strathern poukazuje v tejto súvislosti na rolu etnológa/etnologičky ako dvojitého vynálezcu (*contriver*): „First, as participating in a social life which rest on contrivance; and second, as active contrivers in constructing knowledge about that social life”.¹² To ale znamená, že európska etnológia musí do analýzy „vlastnej spoločnosti“ zahrnúť i samú seba. Práve cez túto rolu dvojitého vynálezcu sa európska etnológia ako inštitucionalizovaná forma spoločenskej produkcie vedomostí stane súčasťou predmetu, ktorý analyzuje, vysvetľuje a interpretuje.

Analyzovať a interpretovať všetky odlišnosti, rozdiely a kultúrnu cudzorodosť je možné resp. nutné len v rámci spomínanej spoločnej sumy vedomostí. Keď som predtým spomenul príklad Berlína, portugalskej dediny či rumunského malomesta, pokúšal som sa poukázať na rozličné stupne modernizácie a na rozdielny spoločenský vývoj – malo by byť jasné, že v tomto zmysle by sme mali vlastne hovoriť o európskych modernách, kde plurál poukazuje v tomto prípade na *vnútorné* diferencie, na historické a regionálne rozdiely v rámci európskej moderny. Týmto spôsobom by som chcel ešte raz zdôrazniť, že v žiadnom prípade nejde o homogenizáciu rozdielov. Oveľa viac ide o to, uvedomiť si i v teoretickom zmysle, že napriek všetkým regionálnym odlišnostiam, napriek všetkým historickým a sociálnym rozdielom, predstavuje európska moderna spoločný horizont, ktorý zároveň vytvára predpoklad pre vnímanie kultúrnych a sociálnych rozdielov vôbec. Rozličné prejavy sociálnych a kultúrnych diferencií, hlboká sociálna polarizácia a ich sociálna skutočnosť v rámci moderných a neskoro-moderných spoločností nemajú šancu byť ignorované. To sa aj ukázalo a ukazuje v jednotlivých štúdiách, spoločná suma vedomostí neznamená homogénnu, „identickú“ sumu vedomostí: spoločné vedomosti predstavujú skôr interpretačný rámec každodenného konania a každodenného myslenia, ktoré môže byť odlišné v rôznych sociálnych priestoroch, resp. z rozličných perspektív, ktoré sú s týmito odlišnými sociálnymi priestormi spojené. Pokúsiť sa etnograficky uchopiť a znázorniť odlišnosti a rozdiely – “to learn another language in the words of my mother tongue“, ako to poeticky sformulovala Judith Okely¹³ – ostáva dôležitou úlohou a centrálnou oblasťou výskumu európskej etnológie. Vždy budeme nachádzať sociálne svety, v ktorých nebudú reprezentované nám známe znaky sociálnej identity alebo kultúrnej príslušnosti, budú to teda svety a výskumné terény, ktoré pre nás ostanú cudzími.¹⁴

Všetko, o čom sme doteraz hovorili, v sebe pravdaže skrýva chúlостivú epistemologickú dimenziu, ktorú už pred niekoľkými rokmi spomenula Kirsten Hastrup, a ktorú len v krátkosti naznačím. Hastrup nastolila otázku, čo sa stane s vytváraním etnologickej teórie, s etnologicou diskusiou, „when the ethnographic exchange takes place in the same culture“, keď nebudú etnologicke poznatky produkované *cross-cultural*.¹⁵ Táto otázka kladie problém známy i z kultúrnej a sociálnej antropológie, problém *native anthropologist* resp. *insider*- vedomostí,¹⁶ do úplne iného svetla. Existuje mnoho výskumných terénov v európskej etnológii – spomeňme

napríklad subkultúry, etnické skupiny, regionálne kultúry, celú oblasť rodových štúdií *Gender-Studies* alebo výskumy východnej Európy, v ktorých výskumníci a výskumníčky stále častejšie pochádzajú z rovnakej skupiny ako skúmaní, kde etnológovia a etnologičky sú stále viac a viac „domorodcami“ *natives* v danej skupine alebo kultúre, ktorú skúmajú a o ktorej píšu. Navyše sa zdá, že sa stále viac šíri presvedčenie, že príslušnosť ku skupine, ktorú skúmame, rovnaká sociálna a kultúrna „domácnosť“, spoločné skúsenosti a spomienky umožňujú lepšiu, presnejšiu, hlbšiu, zrozumiteľnejšiu a politicky korektnejšiu reprezentáciu. Stále a opäť sa upozorňuje na to, že vďaka sociálne podfarbeným osobným skúsenostiam máme možnosť osobitého prístupu; že tí, ktorí nejaký výskumný terén nielen skúmajú, ale v ňom aj žijú alebo žili, o ňom vedia viac, majú kritickejší pohľad ako „nezasvätení“ („Außenstehende“), že „*insider-vedomosti*“ predstavujú zvláštny prameň poznania. Trochu zveličene by to mohlo znamenať, že o Turkoch v Berlíne môžu písať len Turci, alebo postsocialistickými zmenami vo východnej Európe by sa mali zaoberať predovšetkým tí, ktorí z týchto spoločností pochádzajú. Niektorí kolegovia radi argumentujú tým, že je to preto, lebo objekt, predmet, ktorý skúmam nie je len časťou môjho vlastného životného priestoru, ale ovplyvňuje môj osobný životopis: píšem teda o tom, čo som sám/sama zažil/a. Teoreticky sformulované by to znelo asi takto: píšeme o sociálnom svete, ktorý svojim vlastným sociálnym konaním sami pomáhame vytvárať: potom európska etnológia vytvára „knowledge about self-knowledge“, ako píše Marilyn Strathern.

Podobné smerovanie našej vedy sa mi zdá byť spochybiteľné a problematické, a to z viacerých dôvodov. Po prvé preto, že tento názor stanovuje etnologickému poznaniu hranice, podľa ktorých sociálna a kultúrna rovnorodosť výskumníkov a skúmaného je nutným predpokladom pre etnologický výskum. Po druhé preto, že v takomto prípade dichotómia medzi *insider* a *outsider*, a nad to všetko aj rola „domorodca“ *natives*, je pevne stanovená – zatiaľ čo, podľa môjho názoru, tento vzťah môže byť interpretovaný len v kontexte priradení a identít, ktoré sa neustále menia podľa situácie. A napokon preto, lebo pri takomto ponímaní potrebný odstup od objektu výskumu, čiže diskontinuita medzi domorodými interpretáciami - *indigenous understanding* a analytickým konceptom etnografie, ťahá za kratší koniec. V tejto súvislosti sa mi zdajú byť mimoriadne výstižné a hodné povšimnutia varovné slová Joao Pina-Cabrala: „The nature of the knowledge which the social anthropologists is producing when carrying out fieldwork is radically different from that which he has of his own society. As Alfred Schutz put it, ‘this same social world which we immediately experience as meaningful is also meaningful from the standpoint of the social scientist. But the context of meaning in which he interprets this world is that of systematizing scrutiny rather than of living experience.’”¹⁷

Práve v tomto bode vystupujú do popredia epistemologické ťažkosti európskej etnológie v porovnaní s národopisom alebo kultúrnou antropológiou. Je predsa jasné, že základným cieľom národopisného bádania bola (a dodnes stále je) rekonštrukcia, dokumentácia a záchrana ľudovej kultúry. Národopisné výskumy sa vždy robili v národnom rámci, v ktorom existoval časový rozdiel medzi minulosťou a súčasnosťou a tento mal pre národopis konštitutívny význam. Národopisný záujem, resp. teória národopisu sa etablovala vďaka časovému odstupu. To znamená, že nachádzala svoje základy práve v tomto časovom odstupe a zároveň sa celkom orientovala na časový odstup. Kultúrna a sociálna antropológia sa definovala ako homogénne vedecká oblasť, ktorá sa zásadne sústreďuje na mimoeurópske kultúry a spoločnosti, na kultúry a spoločnosti, ktoré sú mimoeurópske nielen v zmysle geografickom, ale aj v tom zmysle, že stoja mimo európskej moderny a jej dejín a v porovnaní s európskou modernou bývajú definované ako „primitívne“, tradičné, pred-moderné atd. Kultúrna a sociálna antropológia vyvinula a etablovala identitu svojho odboru práve vďaka *kognitívnej* a *epistemologickej* vzdialenosti od kultúr a spoločností, ktoré skúmala – idea *cudzej* kultúry je pre tieto disciplíny

konštitutívna. Európska etnológia naproti tomu nemôže vychádzať zo žiadneho z týchto odstupov. Pohybuje sa zásadne medzi pólmi vlastných sociálnych skúseností, sociálnej dôvery známých terénov (*social intimacy*) a pocitu cudzorodosti. Pokúša sa v tomto napätom poli produkovať etnologické poznatky novej kvality. A toto želanie, tvoriť etnologický súhrn vedomostí nanovo, dať mu novú podobu, predstavuje integrujúci (iste nie jediný, ale predsa veľmi podstatný) princíp, nezávisle na tom, či Angličan skúma poľských roľníkov, alebo Američan Turkov v Berlíne alebo Rakúšan kultúrne formy a symboly rakúskej národnej identity.

POZNÁMKY

- 1 Tento text je mierne prepracovaná verzia príspevku, ktorý som predniesol 5. novembra 2001 v Topolciankach na konferencii "Etnológia na Slovensku na prahu 21. storočia. Reflexie a trendy." Dlhšia a podrobnejšia verzia textu vyšla pod názvom „Europäische Ethnologie: Deutungen, Optionen, Alternativen“ v zborníku *Die Wende als Wende? Orientierungen Europäischer Ethnologien nach 1989* (vyd. K. Köstlin, P. Niedermüller & H. Nikitsch) Wien 2002, s. 27-62.
- 2 GEERTZ, C.: *Blurred Genres. The Refiguration of Social Thought*. In: ten istý: *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York 1983, s. 19-35, tu s. 20.
- 3 BECK, U.: *Die Erfindung des Politischen*. Frankfurt/M. 1993, s. 12.
- 4 Pritom možno považovať túto situáciu za paradoxnú, keďže práve v rámci európskej etnológie sa zdôrazňujú rôzne, z častí priam rozdielne/divergentné národné modely a rozdiely.
- 5 Porovnaj s ROTH, K.: „Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation.“ In: *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 91, 1995, s. 163-181, tu s. 167-169.
- 6 Tieto otázky boli už viackrát sformulované v rôznych súvislostiach, pozri dva príklady: LUTZ, G.: „Volkskunde und Ethnologie.“ In: *Zeitschrift für Volkskunde* 65, 1969, s. 65-80, a skoro o 30 rokov neskôr KORFF, G.: „Namenswechsel als Paradigmenwechsel? Die Umbenennung des Faches Volkskunde an deutschen Universitäten als Versuch einer Entnationalisierung.“ In: S. Weigel, B. Erdle (Hg.): *Fünfzig Jahre danach. Zur Nachgeschichte des Nationalsozialismus*. Zürich 1996, s. 403-434.
- 7 LÖFGREN, O.: „The Danger of Knowing What You Are Looking For. On Routinizing Research.“ In: *Ethnologia Scandinavica* 20, 1990, s. 3-15, tu s. 3.
- 8 KASCHUBA, W.: *Einführung in die Europäische Ethnologie*. München 1999, s. 13.
- 9 Že takýto teoretický rámec skutočne chýba, zdôraznil už Günter Wiegmann v roku 1972: „...in der Europäischen Ethnologie noch zu keinen übergeordneten Theorien kam, im Gegensatz zu Cultural Anthropology und Soziologie“, por. WIEGELMANN, G.: „Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie.“ In: *Zeitschrift für Volkskunde* 68, 1972, s. 196-212. 1999 mohol Ueli Gyr ešte stále konštatovať, „von einem Konsens über theoretisch-methodologische Grundlagen kann nicht die Rede sein“ – hoci tu ostáva otvorená otázka, či spomínané teoreticko-metodologické základy sú skutočne žiaduce a nutné. Pozri GYR, U.: „Europäische Ethnologie aus der Sicht der Schweizer Volkskunde.“ In: Ch. Giordano, J. Rolshoven (Hg.): *Europäische Ethnologie/Ethnologie Europas*. Fribourg 1999, s. 45-62, tu s. 56. Nejde mi samozrejme o to, požadovať a podporovať jednu jedinú teóriu. Žiada sa mi prehodnotiť, či naša vedná disciplína vôbec disponuje nejakým teoretickým rámcom a obsahovými princípmi, ktoré by mohli charakterizovať odbor nezávisle od rôznych teoretických prístupov.
- 10 STRATHERN, M.: „The Limits of Auto-Anthropology.“ In: Anthony Jackson (ed.): *Anthropology at Home*. London 1987, s. 16-37
- 11 Tamže, s. 16.
- 12 Tamže, s. 29
- 13 OKELY, J.: „Fieldwork in the Home Countries.“ In: *RAIN* 61, 1984, s. 4-6, tu s. 5
- 14 Portugalský sociálny antropológ Joao de Pina-Cabral v tejto súvislosti napísal "stranger – that is, a man whose markers of social identity correspond to social units which are not represented locally", por. PINA-CABRAL, J. de: „Against Translation. The Role of Researcher in the Production of Ethnographic Knowledge.“ In: ten istý, John Campbell (eds.): *Europe Observed*. Oxford 1992, s. 1-23, tu s. 5.

- 15 HASTRUP, K.: *Island of Anthropology. Studies on Past and Present Iceland*. Odense 1990, s. 253.
- 16 Pozri zhrnutie NARAYAN, K.: „How Native is a “Native” Anthropologist?“ In: *American Anthropologist* 95, 1993, s. 671-686.
- 17 PINA-CABRAL, J. de: *c. d.*, s. 6.

EUROPEAN ETHNOLOGY: CHANGING FIELD IN A CHANGING WORLD

Summary

European ethnology is a controversial field or discipline today. It is well-known in Scandinavia, in the German speaking part in Europe and in some parts of Central Europe. But it is totally unknown in other countries, for example in countries with comprehensive traditions in cultural and/or social anthropology. In some places it labels a critical attitude against “old fashioned” national or nationalized ethnography; in some other places it refers to a new field between German-type of *Volkskunde* and cultural or social anthropology. But it is still difficult to say, what is actually European ethnology? Is it just a new name for “old wine”, is it a new approach within the field of national ethnographies or is it really new field? The original purpose of the founders of European ethnology was to establish a comparative frame for ethnographic research in Europe which is free from national sentiments and attitudes. Later in the seventieth and eighties the historical approach respectively social and cultural anthropology, its theoretical influence played an essential rôle in this field. But today is the situation much more confuse as it was ever before. The change of traditional forms of division of labour on the field of anthropology and ethnology, the vanishing theoretical and methodological borders between different disciplines, and new dramatic social and historical processes – like globalisation – forcing us to think and to rethink theoretical features of European ethnology.

Vydáva Ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 50, 2002, číslo 3-4

Hlavná redaktorka:

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Tatiana Podolinská, PhD.,

Redakčná rada: Doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc., Univ. prof. Dr. Anna Divičanová, CSc. Drh.b., Mgr. Martin Kanovský, PhD., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhD. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, Doc. PhDr. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, Doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., PhDr. Miroslav Válka, PhD.

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, spol. s r. o. P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 50, 2002, Number 3-4

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Address of Editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia
and SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 50, 2002, No 3-4

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 50, 2002, Nr. 3-4

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei